Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 37
PEDAGOGIKA

PEDAGOGIK TA'LIMOTLAR TARIXIDA O'QITUVCHINI MA'NAVIY-MA'RIFIY FAOLIYATGA TAYYORLASHGA OID QARASHLARNING RIVOJLANISHI

Azizbek Abdukaxarovich Abdullayev*
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy milliy himoya agentligi huzuridagi Ijtimoiy inspeksiyasi Farg'ona viloyati boshqarmasi boshlig'i
✉ azizbek_uz@internet.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada pedagogik ta'limotlar tarixida o'qituvchini ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga tayyorlashga oid qarashlarning shakllanishi va bosqichma-bosqich rivojlanishi retrospektiv tahlil qilingan. Mazkur tushunchaning tarixiy manbalarda aynan hozirgi termin bilan ifodalanmaganligi, biroq ustozning axloqiy namunasi, ilm-ma'rifat targ'ibotchisi, jamoat yetakchisi va shaxs kamolotiga mas'ul tarbiyachi sifatidagi vazifalari orqali mazmunan qaror topgani asoslangan. Sharq mutafakkirlari, mumtoz G'arb pedagogikasi, jadid ma'rifatparvarligi hamda XX asr insonparvar pedagogikasi misolida o'qituvchi tayyorgarligining qadriyatli, bilimiy, axloqiy-amaliy, kommunikativ va refleksiv tarkibiy qismlari yoritilgan. Muallif tomonidan tarixiy rivojlanishning olti bosqichli davrlashtirilishi hamda zamonaviy pedagog kadrlar tayyorlash uchun "tarixiy-meros – kasbiy qadriyat – ma'naviy-ma'rifiy amaliyot – refleksiya" bog'lanishiga asoslangan konseptual xulosa taklif etilgan.

Kalit so'zlar

pedagogik ta'limotlar tarixi, o'qituvchi shaxsi, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik etika, shaxsiy namuna, jadid pedagogikasi, ma'rifatparvarlik, refleksiya, tarixiy vorisiylik.

DOI: 10.5281/zenodo.21743264

KIRISH

O'qituvchilik kasbi tarixan faqat bilimni yetkazish bilan cheklanmagan. Jamiyatning madaniy tajribasini yosh avlodga ko'chirish, axloqiy mezonlarni amaliy xulqqa aylantirish, insonda hayot mazmuni va ijtimoiy mas'uliyat haqidagi tasavvurlarni shakllantirish ham ustoz faoliyatining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Shu sababli bugungi pedagogik terminologiyada qo'llanayotgan "ma'naviy-ma'rifiy faoliyat" tushunchasining mazmuniy ildizlari qadimgi tarbiya tajribasi, Sharqning komil inson haqidagi ta'limotlari, G'arbning insonparvar didaktikasi, jadidlarning milliy uyg'onish g'oyalari va XX asr pedagogikasidagi shaxsga yo'naltirilgan qarashlar bilan uzviy bog'liqdir.

Muammoni tarixiy nuqtai nazardan o'rganishda muhim metodologik talab mavjud: o'tmish mutafakkirlariga bugungi atamani mexanik tarzda nisbat berish mumkin emas. Ularning asarlarida "ma'naviy-ma'rifiy faoliyat" iborasi uchramasligi tabiiy, ammo "odob", "fazilat", "komillik", "ma'rifat", "nasihat", "ustozlik", "xalq xizmatiga tayyorlash", "shaxsiy ibrat" va "jamoa tarbiyasi" kabi kategoriyalar mazkur faoliyatning tarixiy shakllarini ifodalaydi. Demak, tarixiy tahlil terminlarning tashqi o'xshashligiga emas, pedagogik vazifa va qadriyatlarning ichki mazmuniga tayanishi kerak.

Maqolaning maqsadi pedagogik ta'limotlar tarixida o'qituvchini ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga tayyorlashga oid qarashlarning rivojlanish mantiqini aniqlash, ularning barqaror va o'zgaruvchan jihatlarini tizimlashtirish hamda zamonaviy pedagogik ta'lim uchun metodik xulosalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, retrospektiv yondashuv, manbalarni mazmuniy talqin qilish, davrlashtirish, umum-

lashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi o‘qituvchining ma’naviy-ma’rifiy tayyorgarligi tarixini olti bosqichga ajratish, tarixiy qarashlarning besh invariant komponentini aniqlash va ularni zamonaviy kasbiy tayyorgarlik mazmuni bilan bog‘lashda namoyon bo‘ladi.

Ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni o‘qituvchining ta’lim oluvchilarda insoniy qadr, ezgulik, adolat, vatanparvarlik, ilmga hurmat, madaniy xotira va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maqsadli pedagogik faoliyati sifatida izohlash mumkin. Bunday faoliyat bilim berish, tarbiyaviy muloqot, shaxsiy namuna, jamoaviy tashabbus, madaniy-ma’rifiy tadbir, murabbiylik va refleksiv suhbat kabi shakllarda amalga oshadi. Uning natijasi faqat ma’lum fikrlarni takrorlash emas, balki ta’lim oluvchining qadriyatli tanlovi, xulqiy pozitsiyasi va ijtimoiy faoliyatida ko‘rinadi.

Tarixiy manbalar tahlili o‘qituvchini bunday faoliyatga tayyorlash uch qatlamda shakllanganini ko‘rsatadi. Birinchi qatlam – o‘qituvchining shaxsiy axloqiy kamoloti; ikkinchi qatlam – ilm va ma’rifatni tushunarli hamda ishonchli yetkazish mahorati; uchinchi qatlam – jamiyat ehtiyojlari, xalqning madaniy taraqqiyoti va yosh avlod kelajagi uchun mas’uliyat. Sharq va G‘arb mutafakkirlari pedagog faoliyatini turli ijtimoiy-madaniy sharoitlarda izohlagan bo‘lsalar-da, ustozning bilimdonligi, pokligi, adolatliligi, bolaga hurmati va o‘z so‘ziga amal qilishi haqidagi talablar takroran uchraydi [1, B. 950–953].

Shundan kelib chiqib, ma’naviy-ma’rifiy tayyorgarlikni faqat maxsus fan yoki tadbirlar majmui deb baholash yetarli emas. U o‘qituvchining kasbiy identifikatsiyasi, pedagogik etikasi, dunyoqarashi, nutq madaniyati, murakkab qadriyatli vaziyatlarda qaror qabul qilishi va o‘z faoliyatini tanqidiy baholashi bilan bog‘liq integrativ sifatdir. Tarixiy rivojlanish davomida bu sifatning tashqi shakllari o‘zgargan, biroq uning insonparvar mazmuni uzluksiz saqlanib kelgan.

Sharq pedagogik tafakkurida ilm va axloq bir-biridan ajratilmagan. Bilim insonni fozillikka olib borishi, fozillik esa jamiyat farovonligiga xizmat qilishi kerak degan qarash ustoz faoliyatining asosiy mezoniga aylangan. Abu Nasr Forobiyning fozil jamiyat haqidagi ta’limotida insonning baxt-saodatga erishishi aqliy kamol, ezgu fazilat va to‘g‘ri ijtimoiy boshqaruvning uyg‘unligiga bog‘lanadi. Ushbu mantiqda o‘rgatuvchi shaxs nafaqat ma’lumot beruvchi, balki inson imkoniyatlarini ezgu maqsadga yo‘naltiruvchi rahbar sifatida namoyon bo‘ladi [2, B. 98–105].

Forobiy merosidan kelib chiqadigan pedagogik xulosa shuki, o‘qituvchini ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash bilimlar ko‘lamini kengaytirish bilangina tugamaydi. U ilmning ijtimoiy maqsadini anglash, shaxsning tabiiy qobiliyatlarini kuzatish, tarbiyaviy ta’sirda me’yorni saqlash va o‘z faoliyatini umumiy ezgulik bilan bog‘lashni ham talab etadi. Bunda ustozning ma’rifiy faoliyati alohida nasihat emas, balki o‘quv mazmuni, muloqot va shaxsiy pozitsiyaning birligida amalga oshadi.

Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn Sino haqidagi tarixiy-pedagogik tahlillarda o‘qituvchining rostgo‘yligi, xushmuomalaligi, o‘z fanini hamda o‘qitish usullarini puxta bilishi, shaxsiy xulqi bilan namuna ko‘rsatishi alohida ta’kidlanadi. Tarbiyachining o‘zi amal qilmagan talabni bolaga yuklashi tarbiyaviy ta’sirni zaiflashtirishi haqidagi fikr pedagogik etikaning erta shakllangan ko‘rinishidir [1, B. 951–952]. Bu qarash o‘qituvchi tayyorgarligida axloqiy bilim bilan axloqiy amaliyotning birligini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida mudarrisga qo‘yilgan talablar ayniqsa muhimdir. Mutafakkir mansabparastlik, bilmagan narsani da’vo qilish, o‘zini ko‘rsatishga intilish va amalsiz bilimdonlikni qoralaydi; mudarrisning ilmli, ogoh, pok va mas’uliyatli bo‘lishini talab etadi [3, B. 10–11]. Bu yerda pedagogik tayyorgarlikning ikki mezoni ko‘rinadi: kasbiy haqqoniylik va ma’naviy poklik. O‘qituvchi o‘z vakolat chegarasini bilishi, bilimni shaxsiy shuhrat vositasiga aylantirmasligi va ta’lim oluvchiga axloqiy zarar yetkazadigan xulqdan tiyilishi lozim.

Sharq ta’limotlarining umumiy xususiyati ustozlikni xizmat sifatida talqin etishidir. Ustozning obro‘si lavozim bilan emas, bilim, odob, sabr, adolat va shogird kamoliga qo‘shgan hissasi bilan belgilanadi. Shuning uchun tarixiy Sharq tajribasida o‘qituvchini tayyorlash, avvalo, shaxsni tarbiyalash, keyin bilim va usulni egallash, so‘ng ularni jamiyat manfaatiga safarbar etish mantiqida shakllangan.

Yevropa mumtoz pedagogikasida Uyg‘onish va Yangi davr bilan birga ta’limning insonparvar, tabiiy va tizimli asoslari rivojlandi. Yan Amos Komenskiy maktabni insonni ilmli, fazilatli va e’tiqodli qilib tarbiyalovchi umumiy maskan sifatida talqin etdi. Uning qarashlarida o‘qituvchi tabiatga moslik, izchillik, tushunarlilik va

zo‘ravonliksiz ta’lim tamoyillarini amalga oshiruvchi mas’ul shaxsdir. Komenskiy ta’lim faqat bilim bilan cheklanmasligi, yoshlarni donolik va fazilatga olib borishi kerakligini asoslagan [4, B. 123–127].

Komenskiy pedagogikasining ma’naviy-ma’rifiy tayyorgarlik uchun ahamiyati shundaki, u yaxshi niyatning o‘zi yetarli emasligini ko‘rsatdi: tarbiyaviy maqsad didaktik tizim, yosh xususiyatlari, izchil metod va o‘qituvchining muloyim munosabati bilan ta’minlanishi lozim. Ta’limning insonni dono va fazilatli qilishga yo‘naltirilishi, majburlashdan ko‘ra ongli o‘rganishga tayanishi haqidagi fikrlar zamonaviy pedagogning tarbiyaviy muloqot madaniyatiga bevosita daxldordir [5, B. 325–326].

I.G. Pestalotssi qarashlarida “aql, qalb va qo‘l”ning uyg‘un rivoji ilgari surildi. Ushbu g‘oya o‘qituvchining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati faqat tushuntirish yoki nasihat emasligini, u hissiy munosabat, faoliyat tajribasi va amaliy mehnat bilan mustahkamlanishi kerakligini ko‘rsatadi. K.D. Ushinskiy esa tarbiya samaradorligini o‘qituvchi shaxsining ta’siri bilan bog‘lab, pedagogning xalq madaniyatini, tilini va ruhiy dunyosini bilishiga katta ahamiyat berdi [6, B. 64–71].

Mumtoz G‘arb pedagogikasi o‘qituvchini tayyorlash mazmuniga metodik aniqlik, yosh psixologiyasini hisobga olish, xalqchillik, ta’lim va tarbiyaning birligi kabi yangi talablarni olib kirdi. Natijada ustozning ma’naviy missiyasi shaxsiy fazilat bilan bir qatorda ilmiy asoslangan pedagogik mahoratni ham talab qiladigan kasbiy faoliyatga aylandi.

XIX asr oxiri va XX asr boshidagi jadid ma’rifatparvarligi o‘qituvchi haqidagi qarashlarni yangi tarixiy vazifa – millatni jaholatdan chiqarish, zamonaviy fanlarni o‘rgatish va fuqarolik ongini uyg‘otish bilan bog‘ladi. Jadidlar uchun muallim maktab xodimi emas, jamiyatni yangilovchi ma’rifatparvar kuch edi. Shu tariqa o‘qituvchining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati sinf doirasidan matbuot, teatr, kutubxona, jamoatchilik suhbatlari va ijtimoiy tashabbuslargacha kengaydi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy yangi usul maktabi, dunyoviy bilim, matbuot va milliy o‘zlikni anglashni bir butun ma’rifiy dastur sifatida ko‘rdi. Uning faoliyatida pedagogning jamiyat bilan ishlashi, xalqni yangilikka tayyorlashi va ta’limning ijtimoiy ahamiyatini tushuntirishi ustuvor bo‘ldi [8, B. 172–178]. Bu qarash zamonaviy o‘qituvchining ota-ona, mahalla va jamoatchilik bilan ma’rifiy hamkorlik qilishi uchun tarixiy asos yaratadi.

Abdulla Avloniy o‘qituvchi tayyorgarligi masalasini nihoyatda aniq qo‘ydi. U zamonga mos “usuli ta’lim”ni o‘rganmagan muallim avvalo o‘zi maxsus tayyorgarlikdan o‘tishi kerakligini ta’kidlaydi; fikr tarbiyasini muallim vijdoniga yuklangan muqaddas vazifa sifatida baholaydi [7, B. 3–5]. Avloniy nazarida dars va tarbiya ajralmas bo‘lib, muallim o‘z ilmiga amal qilsa, uning so‘zi o‘quvchi qalbiga tezroq ta’sir etadi. Aksincha, so‘z bilan xulq o‘rtasidagi ziddiyat shogirdda ishonchsizlik tug‘diradi [7, B. 5].

Avloniy qarashlaridan o‘qituvchini ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlashning to‘rtta talabi kelib chiqadi: maxsus pedagogik bilim; zamon bilan hamnafas bo‘lish; shaxsiy axloqiy namuna; millat taraqqiyotiga daxldorlik. Bu talablar jadid pedagogikasida muallimning kasbiy va fuqarolik pozitsiyasi birlashganini ko‘rsatadi. Abdurauf Fitratning ta’lim, oila va milliy tarbiya haqidagi mulohazalari ham pedagogdan tanqidiy tafakkur, madaniy mas’uliyat va yangilikni ongli qabul qilishni talab etgan.

Jadidlar tajribasining o‘ziga xosligi shundaki, ular ma’naviyatni o‘tmishga mahkamlanish deb emas, ilm, taraqqiyot, milliy o‘zlik va ijtimoiy faollikning uyg‘unligi sifatida tushundilar. Shu sababli jadid muallimi o‘quvchini tayyor haqiqatni takrorlashga emas, fikrlashga, savol berishga, zamonni anglashga va xalq manfaatiga xizmat qilishga undashi kerak edi.

XX asr pedagogikasida o‘qituvchining tarbiyaviy faoliyati ommaviy maktab, jamoa va ijtimoiy foydali faoliyat bilan bog‘landi. A.S. Makarenko tarbiyaviy tizimda jamoaning tashkil etuvchi kuchini, aniq talab va hurmat birligini, pedagogik maqsadning izchilligini asoslab berdi. Uning tajribasi o‘qituvchini ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlashda tashkilotchilik, mas’uliyatni taqsimlash, jamoa istiqbolini yaratish va tarbiyaviy vaziyatni loyihalash ko‘nikmalarini muhimlashtirdi [9, B. 31–38].

Biroq jamoaviy yondashuvning samaradorligi shaxs qadrini inkor etmasligi bilan belgilanadi. Tarbiyaviy talab insonni sindirishga emas, uning ijtimoiy mas’uliyatini va o‘ziga ishonchini rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Shu nuqtada V.A. Suxomlinskiy pedagogikasi XX asr tajribasini chuqur insonparvar mazmun bilan boyitdi. U bolani sevish, uning ruhiy dunyosiga ehtiyotkor munosabat, tabiat va go‘zallik orqali tarbiyalash,

oila bilan hamkorlik va o‘qituvchining ma’naviy olamini uzluksiz boyitishga alohida e’tibor berdi [10, B. 18–24].

Suxomlinskiy merosining zamonaviy talqinlarida pedagogning birinchi vazifasi bolaga “o‘rganishni o‘rgatish”, uning qiziqishi va erkinligini qo‘llab-quvvatlash, mehrga asoslangan munosabat o‘rnatish ekani qayd etiladi [11, B. 191–193]. Bu yondashuv ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning samarasi tadbir soni bilan emas, bola bilan o‘rnatilgan ishonch, uning fikrlash va his qilish tajribasidagi ijobiy o‘zgarish bilan o‘lchanishini anglatadi.

XX asr pedagogikasi o‘qituvchi tayyorgarligiga ikki muhim yo‘nalishni olib kirdi: tarbiyaviy tizimni loyihalash va bolaning individual dunyosini tushunish. Birinchisi tashkilotchilik va jamoaviy faoliyatni, ikkinchisi pedagogik empatiya, kuzatuvchanlik, suhbat va individual yordamni talab etadi. Mazkur ikki yo‘nalish uyg‘unlashgandagina o‘qituvchi ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni mazmunli tashkil eta oladi.

Tahlil qilingan manbalar asosida o‘qituvchini ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlashga oid qarashlar rivojini olti bosqichga ajratish mumkin. Ushbu davrlashtirish qat’iy xronologik chegaradan ko‘ra, yetakchi pedagogik g‘oyaning o‘zgarishini aks ettiradi.

1-jadval. O‘qituvchini ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlashga oid qarashlarning tarixiy rivojlanish bosqichlari

Tarixiy bosqich	Yetakchi pedagogik mazmun	O‘qituvchi tayyorgarligiga qo‘yilgan asosiy talab
1. Qadimgi axloqiy-didaktik bosqich	Ezgu fikr, ezgu so‘z va ezgu amal; ustozning axloqiy yo‘l ko‘rsatuvchilik vazifasi.	Odob, rostgo‘ylik, o‘zini tuta bilish va nasihatni shaxsiy namuna bilan mustahkamlash.
2. Sharq uyg‘onishi va mumtoz meros	Komil inson, ilm-ma’rifat, fozil jamiyat, ustozning pokligi va mas’uliyati.	Chuqur bilim, hikmatli muloqot, adolat, bilim va amal birligi, jamiyat farovonligiga xizmat.
3. Mumtoz G‘arb pedagogikasi	Tabiatga mos, tizimli va insonparvar ta’lim; aql, qalb va faoliyat uyg‘unligi.	Didaktik mahorat, yosh xususiyatini bilish, muloyim talab, xalq madaniyatiga tayanish.
4. Jadid ma’rifatparvarligi	Milliy uyg‘onish, zamonaviy bilim, fuqarolik ongini shakllantirish va xalqni ma’rifatlantirish.	Maxsus pedagogik tayyorgarlik, zamonaviylik, shaxsiy ibrat, jamoatchilik bilan ishlash va milliy mas’uliyat.
5. XX asr tizimli-insonparvar bosqichi	Jamoa tarbiyasi, faoliyat orqali kamolot, bolaga mehr va individual yondashuv.	Tashkilotchilik, tarbiyaviy tizimni loyihalash, empatiya, oila bilan hamkorlik va pedagogik refleksiya.
6. Kompetensiyaviy-refleksiv sintez	Qadriyatli qaror, media va madaniy savodxonlik, hamkorlik, inklyuzivlik va refleksiv amaliyot.	Tarixiy merosni tanqidiy o‘zlashtirish, etik qaror qabul qilish, dialog, loyiha faoliyati va o‘z-o‘zini rivojlantirish.

Davrlar almashishi bilan o‘qituvchining vazifalari kengayib borgan: axloqiy yo‘l ko‘rsatuvchilikka ilmiy-didaktik mahorat, keyin milliy va fuqarolik mas’uliyati, jamoani tashkil etish, individual yordam, media va madaniy savodxonlik qo‘shilgan. Biroq tarixiy o‘zgarishlar ichida besh invariant komponent saqlanadi:

birinchisi – shaxsiy axloqiy namuna;
ikkinchisi – ilm va ma’rifatni chuqur egallash;
uchinchisi – ta’lim oluvchiga hurmat va insonparvar muloqot;
to‘rtinchisi – jamiyat oldidagi mas’uliyat;
beshinchisi – o‘z faoliyatini takomillashtirishga intilish.

Mazkur invariantlar ma’naviy-ma’rifiy tayyorgarlikning tarixiy yadrosini tashkil etadi. Ularni zamonaviy sharoitga ko‘chirish oddiy takrorlash orqali emas, qayta talqin qilish orqali amalga oshirilishi lozim. Masalan, tarixiy “shaxsiy namuna” bugun raqamli muhitdagi xulq, akademik halollik va professional chegaralarga rioya qilishni ham qamrab oladi; “ma’rifatparvarlik” esa ishonchli axborotni tanlash, yolg‘on va manipulyativ mazmunni ajratish, murakkab ijtimoiy masalalarni dalil asosida tushuntirish bilan boyiydi.

Tarixiy tajriba pedagogik oliy ta’limda ma’naviy-ma’rifiy tayyorgarlikni alohida nazariy kurs bilan cheklash samarasiz ekanini ko‘rsatadi. Mazkur tayyorgarlik pedagogika tarixi, tarbiya nazariyasi, pedagogik etika, fan metodikasi,

psixologiya va pedagogik amaliyot mazmuniga gorizontal tarzda integratsiya qilinishi kerak. Talaba tarixiy g‘oyani faqat eslab qolmasdan, uning zamonaviy vaziyatdagi amal qilish chegarasi va imkoniyatini tahlil qilishi lozim.

Birinchi metodik yo‘nalish – tarixiy-pedagogik keyslar. Talabalarga Navoiy tasvirlagan bilimsiz va mansabparast mudarris, Avloniy tanqid qilgan maxsus tayyorgarliksiz muallim yoki Suxomlinskiy ilgari surgan bolaga mehrli munosabat bilan bog‘liq vaziyatlar berilib, ularni bugungi kasbiy etika mezonlari asosida tahlil qilish taklif etiladi. Keys usuli tarixiy matnni zamonaviy muammoga bog‘lab, talabaning qadriyatli qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Ikkinchi yo‘nalish – shaxsiy namuna va kasbiy identifikatsiya refleksiyasi. Bo‘lajak o‘qituvchi “Men targ‘ib qilayotgan qadriyatlar mening kundalik xulqimda qanday ko‘rinadi?”, “Qaysi vaziyatlarda so‘zim bilan amalim o‘rtasida ziddiyat paydo bo‘lishi mumkin?”, “O‘quvchi mening raqamli va real muloqotimdan qanday yashirin xulosa chiqaradi?” kabi savollar asosida refleksiv kundalik yuritishi maqsadga muvofiq. Bu usul Avloniy ilgari surgan bilim va amal birligini zamonaviy o‘zini baholash vositasiga aylantiradi.

Uchinchi yo‘nalish – ma’naviy-ma’rifiy loyiha faoliyati. Talabalar tarixiy shaxs yoki qadriyatni madh etuvchi bir martalik tadbir emas, muayyan pedagogik muammoni hal qiladigan loyiha ishlab chiqishlari kerak. Masalan, “Akademik halollik haftaligi”, “Mahalla tarixining tirik manbalari”, “Kitob va media savodxonligi”, “Ustoz-shogird suhbatlari” kabi loyihalarda maqsad, auditoriya, mazmun, metod, hamkorlar va natija mezonlari aniq belgilanadi. Bu o‘qituvchining ma’rifiy tashabbusni rejalashtirish va jamoatchilik bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

To‘rtinchi yo‘nalish – dialogik va inklyuziv muloqot. Tarixiy manbalardagi qadriyatlar turli dunyoqarash va hayotiy tajribaga ega ta’lim oluvchilar bilan hurmatli suhbatda talqin qilinishi lozim. Pedagog ma’naviy tarbiyani bosim, yorliq yoki tayyor hukm shaklida emas, dalil, savol, tinglash va birgalikda ma’no izlash jarayoni sifatida tashkil etishi zarur. Bu yondashuv o‘quvchining shaxsiy qadrini saqlagan holda umumiy qadriyatlar haqida fikrlash imkonini beradi.

Beshinchi yo‘nalish – natijani ko‘p mezonli baholash. Ma’naviy-ma’rifiy tayyorgarlik faqat tushunchalarni bilish testi bilan o‘lchanmaydi. Unda tarixiy-pedagogik bilim, etik vaziyatni tahlil qilish, muloqot madaniyati, loyiha tashkil etish, shaxsiy refleksiya va pedagogik amaliyotdagi xulq birgalikda baholanishi kerak. Portfolio, kuzatuv varaqasi, keys yechimi, refleksiv esse va loyiha himoyasi kompleks baholash vositalari sifatida qo‘llanishi mumkin.

Taklif etilayotgan konseptual bog‘lanish quyidagicha ifodalanadi: tarixiy meros pedagogik xotirani shakllantiradi; pedagogik xotira kasbiy qadriyatni anglashga yordam beradi; kasbiy qadriyat ma’naviy-ma’rifiy amaliyotda sinovdan o‘tadi; amaliyot natijasi refleksiya orqali shaxsiy tajribaga aylanadi. Ushbu aylanish muntazam takrorlanganda bo‘lajak o‘qituvchining ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyasi deklarativ bilimdan barqaror kasbiy pozitsiyaga o‘tadi.

Pedagogik ta’limotlar tarixi o‘qituvchini ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash g‘oyasi zamonaviy davrda birdan paydo bo‘lmaganini ko‘rsatadi. Uning tarixiy ildizlari ustozning axloqiy ibrati, ilm va amal birligi, insonni komillikka yo‘naltirish, xalqni ma’rifatlantirish, jamoani tashkil etish va bolaga mehr bilan munosabatda bo‘lish haqidagi qarashlarda mujassam. Sharq mutafakkirlari mazkur tayyorgarlikning axloqiy-falsafiy asosini, mumtoz G‘arb pedagogikasi didaktik va insonparvar mexanizmlarini, jadidlar milliy-fuqarolik mazmunini, XX asr pedagogikasi esa tizimli va refleksiv jihatlarini rivojlantirdi.

XULOSA

Tadqiqot natijasida o‘qituvchini ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlashga oid qarashlar olti bosqichda davrlashtirildi va ularning besh invariant komponenti – shaxsiy namuna, ilmiy-ma’rifiy salohiyat, insonparvar muloqot, ijtimoiy mas’uliyat va o‘zini takomillashtirish aniqlandi. Mazkur komponentlar bugungi pedagogik ta’limning mazmuni, amaliyoti va baholash tizimiga integratsiya qilinishi lozim.

Tarixiy merosni samarali o‘zlashtirish uchun uni tayyor shiorlar majmui sifatida emas, kasbiy vaziyatlarni tushunish va etik qaror qabul qilish manbai sifatida o‘qitish zarur. Shundagina bo‘lajak o‘qituvchi ajdodlar merosini biladigan tinglovchidan, uning mazmunini zamonaviy ta’lim muhitida ijodiy qo‘llay oladigan ma’naviy-ma’rifiy faoliyat subyektiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saydalieva D.Z. Pedagogik faoliyat Sharq va G‘arb mutafakkirlarining nuqtai-nazarida // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2023. – 3(5). – B. 948–954.
2. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320 b.
3. Navoiy Alisher. Mahbub ul-qulub. – Elektron nashr. – 93 b.
4. Komenskiy Yan Amos. Buyuk didaktika / M. Ochilov tarjimasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1975. – 240 b.
5. Shaydullayeva K.Sh. Y.A. Komenskiy pedagogik qarashlari xususida mulohazalar // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2021. – 1(9). – B. 320–327.
6. Ushinskiy K.D. Tanlangan pedagogik asarlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 1959. – 367 b.
7. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. – Elektron nashr. – 47 b.
8. Behbudiy Mahmudxo‘ja. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1999. – 280 b.

9. Makarenko A.S. Tarbiya to‘g‘risida leksiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 1979. – 192 b.

10. Suxomlinskiy V.A. Bolalarga jonim fido. – Toshkent: O‘qituvchi, 1984. – 254 b.

11. Raximboyeva S.F. V.A. Suxomlinskiyning “Bolalarga jonim fido” asarining boshlang‘ich ta’lim pedagog-o‘qituvchilari faoliyatidagi ahamiyati // Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – 18(3). – B. 191–194.

12. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997. – 248 b.